

УДК 37(09)(477.87) «1914/1939»

Тимчик М. П.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ О. ДУХНОВИЧА В ІСТОРІОГРАФІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ 1914–1939 РОКІВ

Стаття присвячена малодослідженій в духновичознавстві темі – історіографії міжвоєнного періоду (1914–1939) – важливого етапу дослідження педагогічної і культурно-освітньої діяльності О. Духновича, етапу збирання і нагромадження фактичного матеріалу, політико-ідеологічних суперечок, прямолінійних суперечливих висновків і тверджень. Критично досліджено підсумки попередніх досліджень постаті О. Духновича. Здійснено аналіз позитивних сторін і вад основних напрямів тогочасної історіографії (російської, місцевої «карпаторуської», «угроруської» та «української («народовецької»). Зроблено узагальнюючий висновок про те, що надпродуктивним був український напрям, репрезентований В. Гренджа-Донським, А. Волошином, та ін., попри те, що концепція наукового розуміння спадщини О. Духновича в 20–30-і рр. ХХ ст. так і не була вироблена.

Ключові слова: О. Духнович, історіографія, русофільський напрям, карпато-руський напрям, угро-руський напрям, український напрям, В. Гренджа-Донський, А. Волошин.

Постать Олександра Духновича (1803–1865) добре відома в українському культурно-національному русі ХІХ ст. Письменник, журналіст, педагог і освітній діяч, народознавець, історик, релігійний мислитель, він брав активну участь у культурно-громадському житті Закарпаття і Галичини ХІХ ст., своєю будительською працею заслужив визнання і пошану як серед простого народу, так і в наукових колах. І. Франко називав його людиною доброї волі і немалих здібностей, хоч і заплутаним у мовних і політичних доктринах.

О. Духнович є однією з найбільш досліджуваних постатей в історії Закарпаття. Йому присвячено сотні наукових публікацій (монографій, дисертацій, брошур, окремих статей), проте загального історіографічного огляду цього величезного і суперечливого доробку досі не існує. Особливо це стосується історіографії міжвоєнної доби (1914–1939) – важливого етапу дослідження творчості О. Духновича, етапу збирання і нагромадження фактичного матеріалу, політико-ідеологічних суперечок, прямолінійних суперечливих висновків і тверджень.

До постаті нашого будителя зверталися українські, словацькі і чеські дослідники – О. Машталер, В. Микитась, О. Сухомлинська, В. Турияниця, М. Ричалка, Ю. Бача, О. Рудловчак та ін., однак порушена проблема в їхніх працях знайшла лише часткове вирішення. Та й не з усіма оцінками сучасними дослідниками праць своїх попередників можна погодитися – окремі питання ще і сьогодні лишаються дискусійними і недостатньо вивченими.

Мета статті – на підставі вивчення конкретно-історичних та політичних умов, що склалися на Закарпатті в першій пол. ХХ ст., критично оцінити результати попередніх досліджень спадщини О. Духновича, здійснити аналіз позитивних сторін і вад основних напрямків тогочасної історіографії.

Після розвалу Австро-Угорщини і закінчення Першої світової війни, за Сен-Жерменським мирним договором від 10 вересня 1919 р., Закарпаття ввійшло до складу Чехословаччини як адміністративна одиниця з пропозицією «надати їй найширше самоуправління сумісне з цілісністю Чехословацької держави» [4, с. 84].

За «Генеральним статутом» від 18 листопада 1919 р., підписаним адміністратором Брейхою і генералом Енноком, за Закарпаттям було закріплено назву «Подкарпатская Русь», хоронім «Україна» й етнонім «українець» адміністративно були заборонені.

Із включенням Закарпаття до складу Чехословацької республіки національне питання не було вирішене. У 20–30-х рр. тут оформилися чотири культурно-національні та політико-ідеологічні орієнтації: російська, ідейно пов'язана з нею місцева «карпаторуська», «угро-руська» та українська («народовецька»).

Ідеологічні і політичні засади карпаторуської та «общеруської» орієнтації знайшли своє відображення в програмному документі – брошурі «Народный катехизь» (1926 р.). У ньому твердилося, що «русский и русин значит то самое», що «наша народность русская, ибо мы – русский народъ», а «нась русских есть больше, чемь 100 миллиона», що «украинцы – следующие враги русского народа после коммунистовъ», а «украинского языка нетъ, как нетъ и украинской державы» [14, с. 2–7].

Наукова вартість писань репрезентантів московфільського табору – А. Попова, М. Бескида, П. Федора, Є. Недзельського про О. Духновича невисока. Прикриваючись іменем письменника і педагога, вони пропагували великодержавну шовіністичну ідею «великої» і «неделимой матушки-Руси», розпалювали між-національну ворожнечу, провокували мовні і політичні суперечки з «просвітянами».

Так, білоемігрант А. Попов називає О. Духновича «редким националистом», «народным героем», «звездой первой величины», «бойцом за русскую национальную идею», «великим и славным вождем» Угорської Русі, «сказочным богатырем» із роду «славных бояр Черкасских», якого можна порівняти хіба що з першими чеськими будителями Й. Добровським, П. Шафариком, Я. Колларом [16, с. 3–9].

Таких же хибних і заполітизованих позицій дотримувався у своєму нарисі «А. В. Духнович и его поэзия» М. Бескид. Як і попередній автор, М. Бескид «убежденный» московфіль, який навіть у помислах не

може допустити існування українського народу й української літератури і тому О. Духновича беззастережно зараховує до російської літератури, бо він, бачте, був для «сепаратистів», тобто «украинских круговъ... бельмомъ въ глазу...» [1, с. 7]. На думку М. Бескида, О. Духнович не тільки народний вождь, а й «народный герой», «народный врач», «созидатель-организатор», «апостол русскости в Карпатах», «поэт божьей милости» тощо; він розкрив простонародним «языком» «живой источник русской культуры», бо ж «карпаторусские говоры» наближаються не до якогось там українського, а до великоруського «наречия» [1, с. 8].

Неприятність «общерусских» авторів до всього українського стала у їхніх працях «загальним місцем». Автор найповнішого для свого часу «Очерка карпаторусской литературы» (1932) Є. Недзельський спромігся лише на повторення старих примітивних тез, ніби Україна, її мова і культура – це австро-німецькі й польські вигадки. Є. Недзельський прагне вписати літературний і науковий доробок О. Духновича в «общерусский» контекст, а тому робить сумнівної вартості висновки, що все написане О. Духновичем, – «написано на русском языке, но только различными стилями, какъ это в свое время предлагалъ делать и Ломоносовъ» [15, с. 156].

Всупереч хибній ідейній орієнтації і тим зумовлених недоліків методологічного характеру, слід позитивно оцінити велику кількість наведеного у цій монографії джерельного матеріалу, бібліографічних і різних фактографічних даних, а також оцінку прозової творчості О. Духновича, його попередників та наступників.

Як бачимо, спекуючи на приязні населення до своєї старої самоназви «русин», русофіли намагалися творити новий «карпаторусский» народ із російською імперською орієнтацією. Цей напрям підтримувала чеська офіційна влада, а пізніше й офіційний Будапешт, бо він не був політичною загрозою, оскільки фактично вів до асиміляції русинів. Відцуравшись своєї рідної мови, до якої русофіли ставилися зневажливо, як до мови пастухів і селян, не вивчивши добре російської мови, «карпаторусская» інтелігенція у щоденному побуті приймала мову панівної нації, зазвичай угорську.

На особливу увагу заслуговують погляди досить відомого історика Закарпаття дорадянського періоду І. Кондратовича, що були викладені й популяризовані в книжці «История Подкарпатской Руси для народа» (Ужгород, 1924), яка стала шкільним підручником і, отже, мала вплив на формування історичних знань та поглядів місцевого населення.

Прихильник карпаторуського напрямку І. Кондратович вважав, що підкарпатські русини ведуть свій родовід від одного спільного слов'янського племені, з якого походять східні, західні і південні слов'яни. Правитчизною слов'ян він називає територію сучасної України, звідки слов'янські племена десь у V – VI ст. розселилися на північ, захід і південь [12, с. 4–6].

У поле зору І. Кондратовича потрапила і постать О. Духновича як «поета, історика і педагога свого часу». Головним підсумком енергійної діяльності просвітника історик вважав зростання етнічної свідомості карпатських русинів: «молодіж Пряшівської єпархії стала дійшовати в народном дусі», а «народный гимн: «Я русин був, есм и буду» повсюду співався» [12, с. 93–95].

І. Кондратович розробив концепцію історії Закарпаття і виклав її у праці «Нові путі підкарпатської історіографії», що вийшла угорською мовою як окрема брошура та як стаття в журналі «Зоря-Најпа!» в Ужгороді 1941 року. Автор піддав критиці всю попередню історіографію Закарпаття за недостатню джерелознавчу базу, некритичне ставлення до своїх попередників.

На початку ХХ ст., в умовах, коли офіційна угорська пропаганда почала творити під Карпатами новий русинський народ, у цілому оформився «угро-руський» напрям. Визначаючи населення Східної України і Галичини окремим етносом з його правом на свою державність, угорські офіційні кола започаткували міф про окремий карпаторуський народ, що належить до корони св. Стефана і не має нічого спільного з українцями на схід від Карпат. Для цього знайшлися і свої теоретики, змадяризовані русини А. Годінка, Ш. Бонкало і Г. Стрипський. Саме ці університетські професори і вчені ще до Першої світової війни почали «науково» обґрунтовувати етнічну, культурну і політичну окремішність підкарпатських русинів, пов'язувати їх історично тільки з угорською короною. Продовжували вони цю роботу у 20–30-х рр. і особливо активізувалися у 1939–1944 рр., коли Закарпаття було окуповане фашистською Угорщиною.

Теоретик означеної ідеологічної течії Г. Стрипський визнавав, що до середини ХІХ ст. Закарпаття культурно і політично більше тяжіло до Галичини, України і Росії. Тепер же «наша доля прив'язана цілком до мадярської культури і життя» і «українство у нас тепер цілком неможливе, бо якраз так чужоє, як Московщина» [2, с. 14].

У січні 1941 р. з ініціативи угорських властей на базі ліквідованого восени 1938 р. українського культурного товариства «Просвіта» в Ужгороді було засновано «Підкарпатське общество наук» (далі – ПОН) на чолі з А. Годинкою. Ця окрема наукова інституція повинна була б об'єднати інтелектуальні сили краю. Шеф безпеки Угорщини, регентський комісар М. Козма основне покликання ПОН вбачав у прислужництві Будапешту: «Руський народ на Підкарпатті свою незалежність і самостійну культуру має намір розвивати в рамках Свято-Стефанської державотворчої етично-моральної ідеї в зміцненні мадярсько-руської народності» [17, с. 12]. Отже, головним напрямком діяльності цієї наукової інституції було проведення політики денаціоналізації русинів Закарпаття.

Зі своєю відповіддю москвофілам на їх критику «угроруської позиції» виступив зразу Я. Стрипський, який доводить, що закарпатці не є росіянами, а їхня жива мова не є російською. У публіцистичній

статті «Заблудлимь сынамы Подкарпатя», яка є концептуальною щодо угроруськості, Я. Стрипський адресує москофілам такі слова: «Знайте, ожь на Подкарпатю не есть ніяких русскихъ, кроме утекших изъ русскаво рая... Знайте, ожь мы русины – западняки. Мы вязань идь западови земле писнымъ положенеємь и исторією, вязане господарськи и церковно, вязане политично и языково – словомъ целою нашою руською культурою. Мы не хочемо ничь спольного мати зь русско-татарскою культурою восточной Москвы, а насъ западняковъ нияке голоса не перетворять на восточниковъ, бо тотя русская культура намъ чужа» [19, с. 117].

Остання з дорадянських історій літератури Закарпаття – анонімна «Історія подкарпаторуської літератури», видана регентським комісаріатом в Ужгороді у 1942 році, тлумачить її як виключно окрему, підкарпаторуську, що з давніх-давен розвивалася в одній державі з угорською. Навіть періодизація історії літератури проведена аналогічно до періодизації історії угорської літератури [11, с. 1]. Вміщений у книзі нарис про О. Духновича – примітивний переказ давно відомого, тому історико-педагогічні цінності не має.

Здійснений у літературі у воєнні роки перехід до живої народної розмовної мови загалом треба оцінити позитивно, бо де-факто це вело до української мови і літератури, але політичний підтекст «угро-руського» напрямку мав антиісторичний і антинауковий характер. Спроби впровадити його в життя на початку ХХ ст. і під час угорсько-фашистської окупації краю у 1939–1944 рр. та перетворити карпато-український народ в аморфну етнічну масу не мали і не могли мати успіху. Українці Закарпаття зберегли і захистили своє слов'янське, українське ім'я і походження.

Вивчення тогочасної історіографії дає підставу стверджувати, що найпродуктивнішим виявився український напрям, оскільки він базувався на науковій основі і значній джерельній базі. Кращі українські вчені кінця ХІХ – початку ХХ століття – М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, І. Созанський та ін. – довели, що Угорська Русь, хоч адміністративно віками і належала Угорщині, – це українська земля, яка зберегла свою мову, звичаї, віру, що духовно закарпатські русини зв'язані зі своїми єдинокровними братами в Галичині і Україні.

Українську національну орієнтацію населення Закарпаття, його культурно-національні вимоги було проголошено на Всеукраїнському з'їзді, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 року. У «Маніфесті до українського народу» однозначно заманіфестовано національну свідомість закарпатців, наголошено, що, хоч і ми є громадянами демократичної Чехословацької Республіки, «але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося... Нема сумніву, що на Підкарпатській Русі не є двох народів. Нема тут жодних «русскихъ», то є жодних москалів, нема жодних карпаторосів», а є лиш один український народ. Тому одному народові належить одна мова, одна культура і один правопис» [18, с. 41–42].

У 20–30 роках ХХ ст. на Закарпатті цю виразну позицію науково обґрунтували і відстоювали В. Бірчак, А. Волошин, В. Гренджа-Донський та інші редактори численних україномовних альманахів і журналів, а також чеські дослідники – І. Тіхий, Й. Шимек.

У 1921 році побачила світ книга В. Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі», у якій культура краю розглядається в загальноукраїнському контексті. О. Духновичу присвячено окремий підрозділ, в якому стисло висвітлено його творчий доробок – поетичні, прозові, педагогічні й історичні праці.

Одним із перших В. Бірчак спробував оцінити мову О. Духновича. На його переконання, мова творів О. Духновича – «це сумішка мови української, церковнослов'янської та російської [3, с. 103–104].

На відміну від В. Бірчака, Ф. Тіхий намагається простежити погляди О. Духновича на літературну мову в Закарпатті в їх еволюції. Так, спочатку О. Духнович обстоює використання розмовної мови, бо вона зберегла чистоту «языка словенско-русского» і близька до церковнослов'янської мови. Згодом висловлюється за те, що основою літературної мови повинна стати церковнослов'янська, а з живої народної мови треба брати тільки те, що відповідне духові цієї основи. У першій половині 50-х рр. Духнович сповідує ідеї загально-російської єдності, в зокрема й мовну, а 1856 року схарактеризував народну мову зневажливими словами. За Ф. Тіхим, «перші твори Духнович писав лемківським діалектом», такими є, зокрема, віршики для дітей зі збірки «Книжица читальная для начинающихъ» (Будапешт, 1847, 1851, 1852), простою народною мовою характеризується також п'єса «Добродетель превышаетъ багатство» [21, с. 62–63]. Незважаючи на наявність у творах просвітника значної кількості русизмів, старослов'янізмів, наявних і в російській мові, а також і лемківських діалектизмів, Ф. Тіхий уважає, що «основна заслуга Духновича в історії літературної мови на Підкарпатській Русі полягає в тому, що йому вдалося осучаснити літературну мову» [21, с. 68–71].

Обґрунтованим є висновок чеського науковця, що «наукове вивчення мови Духновича – важливе завдання, бо без його розв'язання «не можна зрозуміти розвитку мови підкарпаторуської літератури в другій половині ХІХ ст. та, врешті, й сьогоднішній її стан», на який «і сьогодні покликаються обидва напрями – український і російський» [21, с. 71]. Ці слова Ф. Тішого певною мірою актуальні й у наш час.

У контексті нашого дослідження особливий інтерес викликають і спостереження мовознавця Г. Шелюто. Проаналізувавши твори О. Духновича, він дійшов висновку, що письменник створив два різновиди літературної мови: 1) книжний стиль оди, «високих» філософських і релігійно-дидактичних жанрів, який характеризується насиченістю «церковнослов'янізмами й елементами російської лексики» (яку О. Духнович як слід не знав) і 2) народнорозмовний стиль, у якому відображена «усна закарпатська народна поезія». Однак, як уважає дослідник, незважаючи на певні відмінності між цими стилями, значну кількість чужомовних запо-

зичень, мова всіх творів О. Духновича одна, українська – «і за своїм звучанням, і за граматичною своєрідністю» [22, с. 45]. І висновок цей не голослівний, а базується на докладному аналізі великої кількості фактів.

Є підстави стверджувати, що зв'язки О. Духновича з Галичиною становлять найважливішу сторінку його життєпису. Вона переконливо, по-науковому, розкрита в ґрунтовному дослідженні К. Студинського «Александр Духнович и Галичина» [20]. У ньому автор на основі великого епістолярного матеріалу докладно характеризує зносини закарпатського просвітника з галицькими культурними діячами протягом двадцяти п'яти років, тобто від 1838 і до 1863 рр., висловлює свої міркування з приводу тих чи інших творів і листів.

Можна цілком погодитися з К. Студинським, коли він пише, що найбільше зробив для зміцнення культурних і політичних зносин Закарпаття з Галичиною в ХІХ ст. саме О. Духнович, про що свідчить, зокрема, відсилка рукописів своїх творів до львівського «Народного дому» та листів до редакцій часописів і особистих друзів. Варті уваги також думки К. Студинського про рівень журналістики на Закарпатті і в Галичині, полеміку О. Духновича з угорською газетою – «Magyar Hirler», про опіку ним народних шкіл тощо. До угорської буржуазної революції 1848–1849 рр. К. Студинський, як і О. Духнович, ставиться негативно, повністю розділяє роздумування про неї і О. Духновича, інших його сучасників.

Не з усіма узагальненнями науковця можна погодитися. Викликає застереження, зокрема, теза К. Студинського, згідно з якою О. Духнович зневажав живу народну мову і був прихильником російської літературної мови [20, с. 59]. Насправді ж, хоч О. Духнович і був заплутаний у «мовних доктринах», для народу він писав народною мовою, а для «образованої» публіки – «язичієм». Російською літературною мовою він як слід не володів.

І все ж, незважаючи на невиразну позицію О. Духновича в питаннях ідеології, поглядах на мову й літературу, на що свого часу вказував І. Франко, К. Студинський, як сумлінний науковець, визнав за ним великі заслуги у піднятті протесту проти денационалізації карпатських русинів, у виданні підручників із педагогіки, історії, географії, що підсилювали національну свідомість, у написанні для народу кращих своїх творів, врешті, у кличі єднання Закарпаття з Галичиною. Тому звинувачувати К. Студинського в якійсь упередженості щодо О. Духновича і його спадщини немає ніяких підстав. У нього були помилки загального методологічного порядку, що може бути предметом окремої студії.

На особливу увагу в історіографічному огляді заслуговує оцінка творчого доробку будителя А. Волошином (1874–1945) – найбільшого морального авторитету в історії краю, вченого-педагога, громадського діяча, політика і державотворця. Ця ґрунтовна оцінка міститься в праці «Памяти Александра Духновича» (Ужгород, 1923), що сприймається нами як знак «пошани народних ідей». Для А. Волошина О. Духнович – це виразник народної ментальності, «провідна зірка» для грядущих поколінь, а його дух «межи нами буде от рода в род» [7, с. 6].

У короткому життєписі А. Волошину вдалося виділити найголовніше в багатогранній діяльності свого попередника: «Духнович засіяв як зірка своєю письмовою працею», тоді, коли почався «час швидкого й небезпечного упадку нашого життя, коли стали пропадати всі скарби руської самосвідомості». Саме в такий період Духнович постав на повен зріст будителем українського населення від глибокого сну. Таким чином, А. Волошин розкривав сутність патріотизму О. Духновича, наголошуючи, що автор художнього твору «Добродетель превyšает богатство», «з глибини душі любив свій народ» і бажав йому «віку кращого». У зв'язку з цим його віра в єдність усіх русинів по обидва боки Карпат, «бо свої то за горами не чужі, Русь єдина», а звідси – «судьба будучи наша тісно зв'язана, що ми без культурної єдності з найближчими нам галицькими Русинами – пропадемо» [7, с. 22]. Без сумніву, в особі А. Волошина греко-католицька конфесія, якій випали на долю у 40–90-х рр. ХХ ст. надзвичайно важкі випробування, має видатного свого представника. Ідеями християнського моралі просякнуті всі, без винятку, опубліковані праці А. Волошина. Це стоїть у цитованій вище книжечки «Памяти Александра Духновича», в якій міститься переконлива характеристика О. Духновича як вірного і щирого сина своєї церкви. Це засвідчують такі видання О. Духновича, як, наприклад, «Хліб душі», «Литургический катахизис», «Народна педагогія».

Окремий розділ книги присвячений аналізу мови будителя. А. Волошин зазначає, що О. Духнович був одним із перших, хто впроваджував у підкарпато-руське письменство народну мову. Скажімо, драма «Добродетель превyšает богатство» написана саме «по простонародному выговору» [7, с. 24]. Це ж засвідчують книжки О. Духновича, видані пражським літературним «Заведенієм».

Водночас А. Волошин, як сумлінний вчений, визнає: твори О. Духновича перенасичені старослов'янізмами, латинізмами, гунгаризмами. Щоб справедливо оцінити заслуги письменника в мовному питанні, необхідно взяти до уваги щонайменше три важливі аспекти. По-перше, О. Духновича потрібно розглядати в контексті свого часу, адже він, пише А. Волошин, народився 120 років тому, а поезії і книжки писав 70–80 років тому. По-друге, сам О. Духнович констатував, що мова русинів-підгір'ян мала більше підстав зберегти архаїчні церковнослов'янські форми, ніж за Карпатами. Зрештою, місцевим письменникам довелося більше боротися за розвиток мови, ніж це мало місце за межами Закарпаття. Тим більше, що руських шкіл у краї практично не було. Однак «Духнович и серед таких обставин однако хотів розвивати народну літературу, хоча й знав, що много має за то и терпіти» [7, с. 26].

У підсумкову розділі книги «Значення Духновича» А. Волошин слушно зауважує: хоч Духнович не сягнув висот класиків світової літератури, хоч його не можна поставити в один ряд із Шевченком, Пушкіним,

Петефі, але це не применшує значення діяча в історії Закарпаття. Навпаки, роль Духновича значно вагоміша для рідного краю навіть порівняно з видатнішими письменниками. Творча праця будителя припала на початок великого занепаду народного життя й слугувала орієнтиром для подальших місцевих діячів. Вірші поета – це «кін'єкції в часах майже смертельної летаргії» [7, с. 29]. Крім того, О. Духнович писав підручники, молитовники, був засновником першої поетичної школи підкарпатських українців-русинів, автором народного гімну та першої драми.

У своїй творчості А. Волошин до постаті О. Духновича звертався неодноразово. У 1928 році в часописі «Подкарпатская Русь» (орган «Педагогічного товариства») опубліковано його статтю «А. Духнович як педагог», в якій аргументовано здійснено аналіз педагогічної та культурно-освітньої діяльності просвітника. А. Волошин слушно зазначає, що О. Духнович славився не лише завдяки написаним віршам, які пройняті любов'ю до рідного народу, а й на ниві педагогічної літератури. «Він був нашим першим педагогічним писателем» [6, с. 65]. Коли школам бракувало книжок, а інтелігенція тільки пробуджувалася після впливу латинської культури, О. Духнович за обов'язок вважав зробити все те, чого потребувала народна освіта. Він писав і видавав підручники, фахово займався педагогічними студіями.

А. Волошин називає видання О. Духновича й дає їм високу оцінку. Чи йдеться про «Азбуку», чи про популярний молитовник «Хліб душі», чи про «Скорочену Граматику» – однаковою мірою всі книжки цінні. Адже праці О. Духновича, що часто видавалися ним за власний кошт, витримані в патріотичному ключі, відповідають духовним запитам верховинського краю.

О. Духнович, підкреслює А. Волошин, працював не задля літературної слави чи заробітку, а в «пользу народа карпаторуського» [6, с. 67]. Особливо це було важливим перед сильним розвитком мадяризації в краї. Діяльність О. Духновича на благо народу – це той «духовний корм, який сохранив нас од цілковитого вынародовления» [6, с. 67].

Діяльність О. Духновича в царині закарпатської культури й освіти мала значний вплив на духовність народу і формування світогляду інтелігенції краю як XIX так і XX ст. Такого впливу зазнав і В. Гренджа-Донський – відомий закарпатський поет, прозаїк, драматург, журналіст, активний громадський діяч, який добре освоїв творчу спадщину просвітника. Про це свідчать такі його публікації, як «Як я зачав писати», «Дальший розвиток української літератури в ЧСР», «Велика буря з нічого» та ін. Він називає О. Духновича «нашим підкарпатсько-руським славним поетом», «нашим будите лем», «духовним великаном» [9, с. 299].

Добре відомо, що О. Духнович є одним із перших професійних вчених-педагогів в Україні. На його визначній ролі у розвитку освіти на Закарпатті наголошував і В. Гренджа-Донський у статті «Дальший розвиток української літератури в ЧСР». Він згадує: «Наш будитель Александр Духнович в минулому сторіччі лишив по собі добрі сліди. Всі ми, що ходили до українських церковних шкіл... вчилися із букваря Духновича» [9, с. 298]. Писаний народною мовою, його «Буквар» був для учнів українських церковних шкіл початку XX ст. не лише підручником, за яким вчилися, але й своєрідним утвердженням національної перемоги над «зловісним законом графа Аппоні з року 1907, яким в старій Мадярщині зруйновано шкільництво національних меншин, між ними і наше» [2, с. 298].

В. Гренджа-Донський наголошує на благотворному та дійовому впливі національно-творчих ідей О. Духновича, відображених у його громадянській ліриці, згадує, як національно-свідома інтелігенція краю прищеплювала почуття національної свідомості та людської гідності молодим русинам, навчаючи їх вірша О. Духновича «Я русин був, єсьм і буду...» [10, с. 404].

Із букварем О. Духновича, його патріотичною позицією, його ідеєю народної мови асоціюється у В. Гренджі-Донського ідея національно-патріотичного виховання молоді, прищеплення їй любові до рідної мови. «Літературу, – зазначає публіцист, – треба починати від дитинства, головно від школи. Але коли не буде наших шкіл – не буде ані літератури, ба, ще більше – не буде ані народу! Бо народ – це ж мова, це традиція. Десятки і сотки генерацій протягом тисячоліття в чужій неволі зберігали рідну мову, рідну пісню» [9, с. 298].

Дослідники слушно зауважують, що постать О. Духновича – неоднозначна, складна. Впродовж багатьох десятиліть це призводило до різних суперечок навколо цієї неординарної особистості. Як людина аналітичного складу розуму, В. Гренджа-Донський виступав за правдиве, наукове розуміння О. Духновича та його ролі в національно-духовному становленні народу. Він, за словами історика М. Вегеша, «не погоджувався зі своїми політичними противниками, які намагалися зробити з О. Духновича «руського поета» [5, с. 517]. У статті «Велика буря з нічого» В. Гренджа-Донський пише про Бачинського, Духновича, Кралицького як про українських культурних діячів [8, с. 1]. Політики міжвоєнної доби готові були «розпинати» О. Духновича за його українство. Вочевидь, йдеться про вірш будителя «Бо свої то за горами...», в якому є заклик до єдності всіх українців.

Висновки. Аналіз тогочасної літератури дає змогу зробити такі висновки й узагальнення. Науковий рівень публікацій про О. Духновича представників російської, ідейно пов'язаної з нею місцевої, карпатської, та «угро-руської» історіографії є невисоким. Дуже багато в них політичної публіцистики антиукраїнського спрямування, спрощених оцінок, заідеологізованих висновків, сумнівної вартості ідей і тверджень. Прихильники різних політичних доктрин прагнули «прихилити» авторитет будителя «на свій бік». Всупереч хибній ідейній орієнтації і тим зумовлених недоліків методологічного характеру, потрібно позитивно оцінити велику кількість наведеного у них джерельного матеріалу, бібліографічних та інших фактографічних даних.

Найбільш продуктивним виявився народовецький напрям (В. Бірчак, А. Волошин, В. Гренджа-Донський та ін.), який дотримувався науково обґрунтованих засад, відображав менталітет карпатоукраїнського народу і відводив О. Духновичу те місце, на яке він справді заслуговує. Проте, на жаль, концепція наукового, об'єктивного розуміння спадщини просвітника в досліджуваній період так і не була вироблена.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі, на наш погляд, пов'язані з об'єднанням зусиль вчених низки суспільних і гуманітарних наук – істориків, педагогів, етнологів, філософів, літераторів і мовознавців.

Використана література:

1. Бескидь Н. А. В. Духнович и его поэзия / Н. Бескидь. – Ужгород : Типографія школьної допомоги, 1930. – Випуск 74. – 56 с.
2. Біленький (Стрипський Г.) Старша руська письменность на Угорщине / Біленький (Г. Стрипський). – Унгварь (Ужгород), 1907. – 16 с.
3. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі / В. Бірчак. – Ужгород : Друкарня «Школьної допомоги», 1937. – Число 45. – С. 89–196.
4. Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини I (1918–1938) / І. Ванат. – Пряшев : Словацьке пед. вид-во, 1990. – 408 с.
5. Вегеш М. Олександр Духнович в публіцистиці В. Гренджі-Донського / М. Вегеш // Історія і політика в 4 т. – Ужгород : Вид. УжНУ, 2005. – Т. II. – С. 516–517.
6. Волошин А. А. Духнович як педагог / А. Волошин. – Подкарпатська Русь, 1928. – Ч. 4. – Квітень. – С. 65–67
7. Волошин А. Памяти Александра Духновича / А. Волошин. – Ужгород : Книгопечатня «Викторія», 1923. – Число 32. – 30 с.
8. Гренджа-Донський В. Велика буря з нічого / В. Гренджа-Донський / Українське слово. – Ужгород, 1937. – Ч. 41. – 11 листопада. – С. 1.
9. Гренджа-Донський В. Дальший розвиток української літератури в ЧСР / В. Гренджа-Донський // Твори В. Гренджа-Донського. – Вашингтон : Видання Карпат. Союзу, 1988. – Т. X. – 518 с.
10. Гренджа-Донський В. Як я зачав писати / В. Гренджа-Донський // Твори В. Гренджа-Донського. – Вашингтон : Видання Карпат. Союзу, 1989. – Т. IX. – 502 с.
11. История подкарпатской литературы. – Книгопечатня о. Василян в Унгварі: Ужгород, 1942. – С. 1–2.
12. Кондратович И. История Подкарпатской Руси для народа / И. Кондратович. – Ужгород : Вид-во тов. «Просвіты», Уню, 1925. – Число 35–37. – 120 с.
13. Кондратович І. Нові путі Підкарпатської історіографії / І. Кондратович // Зоря-Најнал. – Ужгород, 1941. – Р. I, Ч. 1–2. – С. 181–189
14. Народный катехизь: Народ, народность, язык и просвещение // Народная библиотека. – Ужгород : Издание культурно-просветител. общества им Александра Духновича, 1926. – Ч. 10. – Випуск 19. – 15 с.
15. Недзельскій Е. Очеркъ карпаторусской литературы / Е. Недзельскій. – Ужгород : Типографія «Школьної Помощи», 1932. – 289 с.
16. Попов А. А. В. Духнович (1803–1865) : критико-біографіческий очерк / А. Попов. – Мукачево : Изд. НРИО, 1929. – 40 с.
17. Речь регентского комиссара витязя Николая Козмы з Левелду дня 26 января 1941 рока з нагоды заснования Подкарпатского Общества Наук // Зоря-Најнал. – 1941. – Рочник I. – Ч. 1–2. – С. 12; С. 183.
18. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках / П. Стерчо [Репринтне видання]. – Львів : За вільну Україну, 1994. – 228 с.
19. Стрипський Я. Заблуддлымь сынамь Подкарпаття / Я. Стрипський // Лит. Неделя. – Ужгород, 1941. – Р. I. – 23 новембра. – С. 14–22.
20. Студинський К. Александр Духнович і Галичина / К. Студинський // Науковий вісник тов. «Просвіта», 1924. – Р. 3. – С. 28–103.
21. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі / Ф. Тіхий / пер. з чес. та післямова Л. Беляя, М. Сюска. – Ужгород, 1996. – 226 с.
22. Шелюто Г. Язык А. В. Духновича: (Произношение) / Г. Шелюто // Доп. та повід. Ужгород. держ. у-ту: Серія філолог. – Ужгород, 1959. – № 4. – С. 44.

References:

1. Beskyd N. (1930). A. V. Dukhnovych y ehopoeziia [A. V. Dukhnovych and his poerty] (Iss. 74). Uzhhorod, Typohrafiia shkolnoi pomoshchy [in Ukrainian]
2. Bilenkyi (Strypskiy H.) (1907). Starsha ruska pismennost na Uhorshchyni [Senior rusin writing in Hungary]. Uzhhorod [in Ukrainian]
3. Birchak V. (1937). Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusi [Literary aspirations of Subcarpathian Rus] (Iss. 46). Uzhhorod, Drukarnia «Shkolnoi pomoshchy» [in Ukrainian]
4. Vanat I. (1990). Narysy novitnoi istorii ukraintiv Skhidnoi Slovachchyny I (1918–1938) [Essays on Contemporary History of Ukrainians in Eastern Slovakia I (1918–1938)]. Priashev, Slovatske ped. vyd-vo [in Ukrainian]
5. Vehesh M. (2005). Oleksandr Dukhnovych v publitsystytsi V. Hrendzhi-Donskoho [Alexandr Dukhnovych in publicism of V. Grendzhi-Donskoho]. History and politics in four volumes. (Vol. 2.) Uzhhorod, Vyd. UzhNU [in Ukrainian]
6. Voloshyn A. (1928). A. Dukhnovych yak pedahoh [A. Dukhnovych as a pedagogue]. (Iss. 4, April) Podkarpatska Rus [in Ukrainian]
7. Voloshyn A. (1923). Pamiaty Aleksandra Dukhnovycha [Memories of Alexandr Dukhnovych] (Iss. 32). Uzhhorod, Knyhohpechatnia «Vyktoriia» [in Ukrainian]
8. Hrendzha-Donskyi V. (1937). Velykaburia – z nichoho [Great storm – out of nothing]. Ukrainian word. (Iss. 41) (11 lystopada). Uzhhorod [in Ukrainian]

9. Hrendzha-Donskyi V. (1988). Dalshyi rozvytok ukraïnskoi literatury v ChSR [Further development of Ukrainian literature in ChSR] Works of V. Hrendzha-Donskii. (Vol. X). Vashynhton, Vydannia Karpat. Soiuzu [in Ukrainian]
10. Hrendzha-Donskyi V. (1989) Yak yazachav pysaty [How I began to write] Works of V. Hrendzha-Donskii. (Vol. IX). Vashynhton, Vydannia Karpat. Soiuzu [in Ukrainian]
11. Istoriya podkarpatskoi lyteratury (1942). Knyhopezhatnia o. Vasylian v Unhvari, Uzhhorod [in Ukrainian]
12. Kondratovych I. (1925) Istoriia Podkarpatskoi Rusy dlia naroda [The history of Subcarpathian Rus for people] (Iss. 35–37). Uzhhorod, Vyd-votov. «Prosvity», Unio [in Ukrainian]
13. Kondratovych I. (1941). Novi puti Pidkarpatskoi istoriohrafii [Newways of Subcarpathian Rus] Star-Hainal. (Part 1, Iss. 1–2). Uzhhorod [in Ukrainian]
14. Narodnyi katekhyz: Narod, narodnost, yazyk i prosvishchenie (1926) [Peoples catechism: People, nationality, language and enlightening] Folklibrary (Ch 10. – Iss. 19). Uzhhorod, Izdanie kulturno-prosvitytel. obshchestvaim Aleksandra Dukhnovycha [in Ukrainian]
15. Nedziiskii E. (1932) Ocherk karpatoruskoi lyteratury [Essay of karpatorus literature]. Uzhhorod, Typohrafia «Shkolnoi Pomoshchy» [in Ukrainian]
16. Popov A. (1928) A. V. Dukhnovych (1803–1865): krytyko-biohraficheskyi ocherk [A. V. Dukhnovych (1803–1865): critical and biographical essay]. Mukachevo: Izd. NRYO, 1929. [in Ukrainian]
17. Rech rehentskoho komysara vytiazia Nykolaia Kozmy z Leveldudnia 26 yanuaria 1941 roka z nahody zasnovania Podkarpatskoho Obshchestva Nauk (1941) Zoria-Hajnal. (Part I. Iss. 1–2.) [in Ukrainian]
18. Stercho P. Karpato-Ukraïnska derzhava. Do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraïntsv u 1919–1939 rokakh (1994). [Carpatho-Ukrainian state. To the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939.] (Reprinted addition). Lviv, Zaviĭnu Ukrainu [in Ukrainian]
19. Strypskyi Ya. (1941). Zabludym synam Podkarpattia [To lost sons of Subcarpathian region]. Literature Sunday. (P. I. 23rd of November). Uzhhorod [in Ukrainian]
20. Studynskiy K. (1924). Aleksandr Dukhnovych i Halychyna [Aleksandr Dukhnovych and Galicia]. (P. 3). Scientific bulletin. «Prosvita». [in Ukrainian]
21. Tikhyi F. (1996) Rozvytok suchasnoi literaturnoi movy na Pidkarpatskii Rusi [The development of modern literary language in Subcarpathian Rus]. (Translated from Czech by L. Belei, M. Siusko). Uzhhorod. [in Ukrainian]
22. Sheliuto H. (1959). Yazyk A. V. Dukhnovycha: (Proyznoshenyje) [The language of A. V. Dukhnovych: Pronunciation] Uzhhorod national insitute: Philology journal (№ 4). Uzhhorod [in Ukrainian]

Тимчик М. П. Жизнь и творчество А. Духновича в историографии межвоенного периода 1914–1939 годов

Статья посвящена малоизученной в духновичоведении теме – историографии межвоенного периода (1914–1939) – важного этапа исследования педагогической и культурно-образовательной деятельности А. Духновича, этапа сбора и накопления фактического материала, политико-идеологических споров, прямолинейных противоречивых выводов и утверждений. Критически исследованы итоги предыдущих исследований фигуры А. Духновича. Осуществлен анализ положительных сторон и недостатков основных направлений тогдашней историографии (русской, местной «Карпаторусской», «угрорусской» и Украинской («народовецкой»). Сделано обобщающий вывод о том, что успешным было украинское направление, представленное В. Гренджа-Донским, А. Волошиным и др. Несмотря на то, что концепция научного понимания наследия А. Духновича в 20–30-е гг. XX в. так и не была произведена.

Ключевые слова: А. Духнович, историография, русофильское направление, карпато-русское направление, угро-русское направление, украинское направление, В. Гренджа-Донской, А. Волошин.

Tymcyk M. P. The life and creative activities of A. Dukhnovych in historiography of the interwar period of 1914–1939

This article is devoted to the little-investigated theme – historiography of the interwar period (1914–1939) – an important stage in the study of O. Dukhnovych's pedagogical and cultural-educational activity. It was a stage of collection and accumulation of factual material, political-ideological disputes, straight forward and contradictory conclusions, assertions. The results of previous studies of the figure of O. Dukhnovych are critically researched. The analysis of the positive aspects and defects of the main directions of the contemporary historiography (like Russian, local "Carpathorusian", "Ugrohungarian" and Ukrainian ("Narodovetskii") is carried out. The author came to the conclusion about the success of Ukrainian movement which was presented by V. Grenzha-Donskii, A. Voloshyn, etc. Despite the fact that the concept of scientific understanding of the heritage of O Dukhnovych in the 20–30's of the 20th century was never introduced.

Key words: O. Dukhnovych, historiography, Russophile direction, Carpatho-Russian direction, Ugro-Rus direction, Ukrainian direction, V. Grenzha-Donskii, A. Voloshyn.